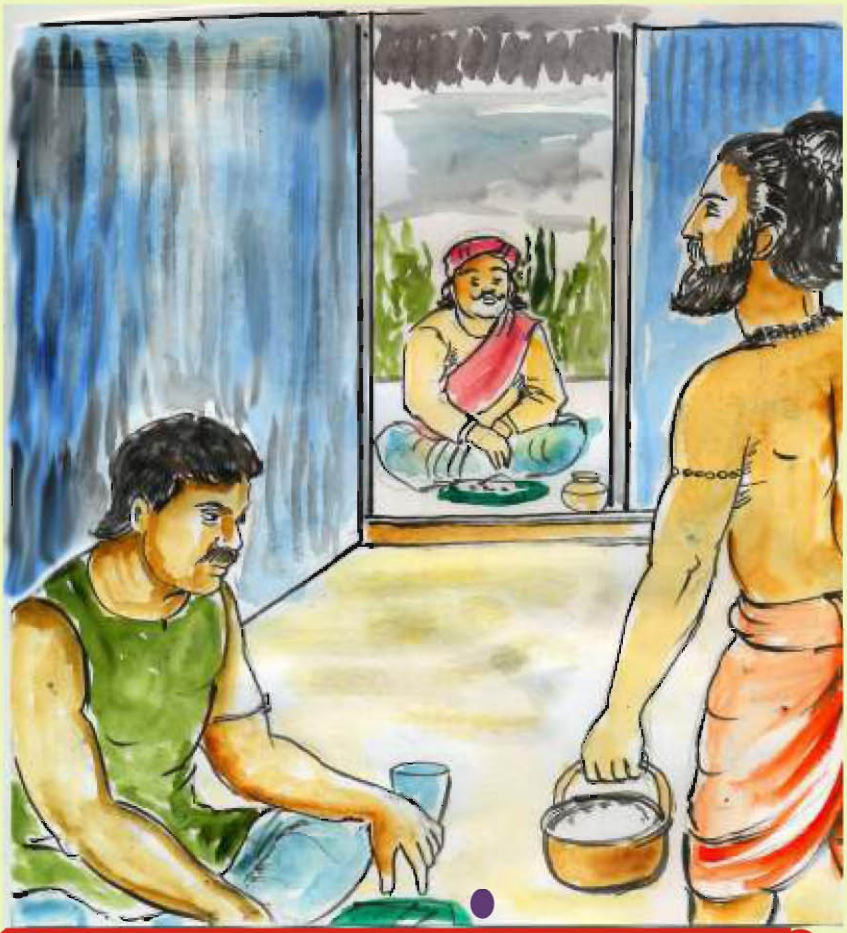

अन्तरङ्गसंस्कारः

● (सं०) दातारामः

कदाचित् कश्चन धान्यवणिक् चर्मवणिक् च वस्तूनां क्रयणाय नगरं गच्छन्तौ आस्ताम् । मध्येमार्गं श्रमनिवारणाय ताभ्यां कश्चन आश्रमः प्रविष्टः । तत्रत्यः संन्यासी तौ स्वागतीकृत्य भोजनादिकं दत्तवान् । धान्यवणिजे कुटीरस्य अन्तः, चर्मवणिजे बहिः च भोजनं दत्तं तेन । भोजनादिकं समाप्य तौ वणिजौ प्रयाणम् अनुवर्तितवन्तौ ।

वाणिज्यं समाप्य प्रत्यागमनावसरे अपि ताभ्यां सः एव आश्रमः गतः । एतदवसरे संन्यासी चर्मवणिजम् अन्तः, धान्यवणिजं बहिः च उपवेश्य भोजनं परिवेषितवान् । भोजनस्य अनन्तरं धान्यवणिक् अपृच्छत् - ''पूर्वतनमेलनावसरे भोजनाय अहम् अन्तः उपवेशितः आसम् । इदानीं तत्रभवतः व्यवहारः अन्यविधः दृश्यते । एवं किमर्थम् ?'' इति ।

तदा संन्यासी अवदत् - ''मया भवतोः बाह्यस्वरूपं न दृष्टम् एव, अपि तु अन्तरङ्गस्वरूपं दृष्टम् । अन्तरङ्गस्वरूपभेदः एव सत्कारभेदस्य कारणम्'' इति ।

''आवयोः अन्तरङ्गे कः भेदः लक्षितः तत्रभवता ?'' इति सकुतूहलम् अपृच्छत् चर्मवणिक् ।

तदा संन्यासी पुनः अवदत् - ''इतः क्रयणार्थं गमनावसरे भवतः मनसि भावः आसीत् यत् नगरे क्षामः दृश्यतां, तत्कारणतः प्राणिनां मरणम् आधिक्येन जायताम् इति । किन्तु तदवसरे धान्यवणिजः मनसि चिन्तनम् आसीत् यत् यत्र अहं गमिष्यामि, तत्र धान्यसमृद्धिः भवतु, येन धान्यस्य मूल्यम् अल्पं स्यात् इति । अतः सच्चिन्तनं कृतवते अन्तः, दुश्चिन्तनं कृतवते बहिः च उपवेशनाय व्यवस्था कल्पिता मया'' इति ।

''इदानीं किमर्थं तद्विपरीतः व्यवहारः कृतः ?'' - पृष्टवान् धान्यवणिक् ।

''धान्यं क्रीत्वा प्रत्यागमनावसरे भवतः मनसि भावः आसीत् - 'यत्र अहं गच्छेयं तत्र क्षामः भवतु, येन मम धान्यम् अधिकमूल्येन विक्रीयेत' इति । चर्मवणिजः मनसि भावः आसीत् - 'यत्र अहं गच्छेयं तत्र जनाः धनसम्पन्नाः भवन्तु, येन ते मया निर्मितानि चर्मवस्तूनि आधिक्येन क्रीणीयुः' इति । एवं जनानाम् अभ्युदयं चिन्तितवते अन्तः, जनानां हानिं चिन्तितवते बहिः च उपवेशनाय व्यवस्था उपकल्पिता मया । यादृशः अन्तरङ्गसंस्कारः तादृशं गौरवम् । जीवने अन्तरङ्गसंस्कारः एव मुख्यः भवति, न तु बाह्यं स्वरूपम्'' इति विवृतवान् संन्यासी ।